

Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвою українсько-руського народу.

Відчит проф. **Михайла Грушевського** на науковій академії, споряженій дня 1-ого листопада 1898 р. на памятку столітніх роковин відродження українсько-руської літератури.

Високоповажана Громадо!

Наукове Товариство імени Шевченка призначило нинішній день на святкування столітя відродження українсько-руського письменства — сотніх роковин травестованої Енеїди Котляревського.

Самий момент тут має більш конвенціональний характер. По всякій правдоподібности, сам Котляревський не надавав особливого значіння своїй травестії, і хто зна чи й попала-б вона під друкарський прес, якби не впала в око багатому земляку аматору, що й оголосив її „без відомости й згоди“ автора. Появою своєю вона теж не зробила епохи. Прийнято її дуже симпатично, тим більше, що вона була популярна ще перед своїм друком, але здасть ся, і публіка, як і автор, не надавали їй особливої ваги. Не примітно, щоб вона збудила якийсь рух. Довший час Енеїда Котляревського зіставалась одинокою українською книжкою. Найдавніший огляд нашого письменства, двацять літ по виданню Енеїди, вчисляє відомі тоді українські писання, але з них тільки Енеїда була друкована; про якийсь рух можна говорити тільки з заснованнем Українського Вістника. З другого боку Енеїда Котляревського не була й якоюсь першиною в письменстві; народній українській мові вже в XVIII в. признано право горожанства в письменстві, хоч і в дуже вузьких рамах. Таким чином її поява являєть ся властиво конвенціональною границею, як і взагалі переважна біль-

шість всяких поділів і границь в безконечних перемінах історичної еволюції. А як перша друкована українська книжка, як увір, що своєю літературною вартістю перевишав все, що перед тим писалось народньою українською мовою, як перша робота найстаршого між письменниками нашої нової літератури — Енеїда може уважатись такою границею гідно і відповідно до того значіння, яке ся нова література мала в культурній еволюції нашого народу.

А значінне те дуже велике. Історія нашого літературного відродження є заразом історією нашого відродження національного й культурного; не часто літературі випадало таке важне значінне в життю народа. Вповні можна-б прикласти до українсько-руського народу ті слова:

Воскресну нині, ради їх,
людей закованих моїх —
убогих-нищих... Воввеличу
малх отих рабів німх!
Я на сторожі коло їх
поставлю слово.

Дійсно, слово виратувало українсько-руський нарід з видимої загнбелі!...

Велике значінне національного відродження сього столітя в історії українсько-руського народа і многоважна роля літератури в сїм відродженню будуть ясними, коли ми кинемо оком на головні моменти в історії нашого народа.

Українсько-руський нарід виступає на історичній арені організатором великої, просторої держави, одної з найбільших в Европі, і ся державна організація, защеплена київською громадою, збудована заходом київських князів і дружини, стала епохальним фактом в історії східньої Европи. Можна було-б з того надїятись, що інтереси державної політики на довго опанують українсько-руську суспільність, стануть осею дальшої суспільної й культурної еволюції. Тимчасом так не стало ся. В своїй екстензивности руська державна будова була мало інтензивна. Заціплючи важні культурні здобутки на великім просторі, вона не мала міцного кореня в своїм ґрунті. Як і иньші державні організації вона опиралась на вищі, заможнійші верстви, не тішачись зовсім симпатіями народніх мас; але вона при тім не встигла зміцнити своєї будови, скріпити ті верстви, на котрі опиралась, о стільки, щоб устоятись без огляду на маси. Через те розклад державної організації й хронічні висилення

в боротьбі з турецькими ордами принесли фатальні наслідки для самої організації. В середині XIII в. на значній (східно-полудневій) частині нашої території державна організація упадає, і то при певній участі самих народніх мас, що подекуди самі ворожо виступають проти сього державного устрою, зазначивши тим зовсім недвозначно своє становище до давньої Руської держави. Століте пізнійше, західня частина українсько-руських земель, стративши династию, входить у склад двох сусідніх держав — Русько-литовської й Польської. Українсько-руський нарід стає бездержавним.

Але з упадком давньої Руської держави зв'язаний з нею суспільний процес не пропав — диференціювання суспільних верств, утворення упривилейованих верств коштом народніх мас, розпочате під впливами давнього державного устрою, знайшло собі ще вигіднійші обставини в устрою тих держав, що обняли тепер українсько-руські землі, і пішло ще більш прискореним кроком. Та відриваючись від народніх мас ріжницею суспільно-економічних інтересів, упривилейовані верстви відривались від нього разом з тим і культурно, і релігійно, і національно. То було результатом недержавности українсько-руського народу, перебіги культурних впливів, бо як раз византийські впливи тоді переборює західній, що йшов через Польщу, нарешті — і значної домішки чужородців між сью упривилейовану верству. В результаті в першій половині XVII в. упривилейовані верстви були чужими народу з погляду суспільного, релігійного, культурного, національного. Се була, по зволію собі назвати, перша сецесія вищих верстов українсько-руського народу.

Тимчасом мотиви національні й релігійні незвичайно загострили суспільний антагонізм, а що кольтонізаційні обставини східньої України скупили для нього великі сили, в результаті вибухнула велика суспільна революція, що вповні змінила історію східньої Європи і перебудувала на ново суспільний устрій східньої України. В історичнім розвою українсько-руського народу ся революція зазначила ся незвичайним повисненнем народньої самосвідомости, проясненнем національного почуття в усіх верствах, що тоді признавали ся до українсько-руського народу. Натомість суспільно-економічні мотиви, що лежали в основі руху, не були вияснені, не увійшли в свідомість і зістали ся в формі невразних інстинктів народніх мас. Нова українсько-руська інтелігенція, витворена з народніх мас новими фактами, не солідаризувала зовсім з ними змаганнями.

Через те, нім ще відшумів великий народній рух, зазначив ся антагонізм між народньою масою й новою українсько-руською інтелігенцією. Народні маси кидають ся в обійми московського уряду, шукаючи в нім опори проти своєї нової старшини. Старшина, не знаходячи собі ні в чім опори, звертаєть ся туди-ж, запобігаючи ласки коштом політичних уступок. В результаті вона, за виречення з автономічних і національних змагань, здобуває саякцію своїх суспільно-економічних набутків, перетворюєть ся на правно упривилейовану верству, але zarazом в почутю свого відрїзнення від народу як найбільше зближаєть ся до російських державних елементів. Неминучим наслідком того всього була друга сецесія українсько-руських упривилейованих верств; при кінці XVIII в. вона була довершеним фактом: все, що підіймало ся над народньою масою на Україні, було зросійщене. Хоч тут не було такого безповоротного розрива, як при попередній сецесії, бо зросійщений Українець всеж уважав себе „Малоросіянином“ і не противставляв себе з національного погляду народній масі, але сей майже ілюзоричний, чисто факультативний звязок в фактичних обставинах не зміняв майже нічого. За те сецесія була далеко більша: українсько-руський нарід втратив і те, що був заховав при першій сецесії — втратив школу, втратив духовенство, — виключивши тільки свій західній окраєць — Галичину, що тоді не показувала ще жадних познач життя.

Се виглядало на повне банкрутство. По таких страшних висиленнях, по тих нечуваних жертвах, по тих морях пролитої крові і сліз, українсько-руський нарід опинив ся знову в ролі темної, убогої етнографічної маси, закріпощеної, обробованої своєю старшиною, позбавленої всякого проводу, всякої інтелігенції, без освіти, без літератури, без організації, без всякої можливости реагувати проти сих порядків. Національна свідомість була притемнена тим мішаннем до купи національності і релігії, що ми можемо помічати навіть підчас найбільшої інтензивности української національної свідомости — в XVII в. Літературна традиція була затрачена, відколи на старім корени київського книжного письменства защеплює нову паросль — московську: стара українська книжна література являлась ніби предком московської, тим самим ніби чужою для України, і українське слово зіставалось при самих пробах простонародньої мови, що уважались тільки куріозом, чимсь зовсім маловажним, тимчасом як для поважної літературної роботи

прийнято у самих Українців великоросійську мову, заведену протягом XVIII в. і по всіх вищих українських школах. Саме імя було страчене — бо перейняте великоросійським народом, літературою, державою, і для потомків старої Русі приходилось знаходити нові імена: малоросійського, козако-руського, южно-руського і т. п. народа, історія сього народа починала ся звичайно від XVII в., найбільше XIII—XIV в., а історія давнійша звязувала ся з історією Московської держави, як її антецеденс. Українсько-руський нарід зіставсь без нічого і здавалось був призначений на вимерте. І ся смерть здавала ся вже зовсім близькою. Автор першої граматики народньої української мови, виданої 1818 р., мочивував свою працю чисто антикварними мотивами: що знання української мови буде потрібно в часом для розуміння життя українського народа, розумій — коли тої мови вже не буде; він називав її „не живим і не мертвим язиком“, язиком на вимертю — „исчезающимъ нарѣчїемъ“ — двацять літ по появі Євєїди. Так безрадісно і безрадно виглядав тоді український нарід.

Тепер сі погляди й пророкування можуть тільки дивувати або й сьмішити; нам тяжко навіть перенести ся в обставини, що могли навівати такі переконання. Останнє столітє зовсім запевнило існування українсько-руського народу; се питання пережите, порішене й здане *ad acta*. Українсько-руський нарід буде існувати і може бути питання тільки — як швидко й інтензивно буде він розвивати ся, в якій мірі будуть брати участь в сїм розвитку ріжні його частини і т. п. Але коли обставини так змінили ся за сі вісімдесят літ, то в тім в великій мірі мала вплив українсько-руська література.

Наше національне відродженне утворилось під впливом заінтересовання народом, його побутом, мовою, його минувшістю й сучасним життям, суспільними й економічними потребами. Тут впливало льокальне привязанне до своєї тіснійшої вітчизни, привязанне до родових і льокальних традицій, інтереси до цікавих пережитків, попри те — той загальний інтерес до народности й народньої маси, що витворюєть в культурнім сьвітї взагалі протягом сього століття. Але по тільких роках недержавного життя, в повнім упадку давнійших культурних й історичних традицій, сі етнографічні, антикварні й суспільні інтереси найшли-б собі зовсім природний вихід тим, що в літературах — російській, польській, німецькій, мадярській і не знаю ще якії появили ся-б письменники чи цілі

Групи з спеціальною льокальною закраскою, „українські школи“ в белетристиці, „областні“ учені в історії, етнографії й публіцистиці, і тільки! Що тим не обмежилось, що стало ся більше — в тім головну ролю відіграло українське народнє слово — се убоге і понижене, але таке сильне і оригінальне, чарівне і гарне в самій своїй некультурности слово! Коли люде замість писати словарі й граматики, заходились ним складати вірші, пробувати перекладів, замість етнографічних студій — пробувати вивести на сцені чи в книжці українського селянина і дати йому самому говорити за себе, — се рішило справу. Завдяки своєму слову Україна стала не об'єктом кабінетної цікавості та романтичних симпатій, а предметом горячої любови, посвящення і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етнографів. Воно звязало живим почутєм одности розділені частини народньої території далеко сильнійше, ніж могли то робити аргументи етнографії чи історії. Простонароднє слово нарешті далеко більше, ніж всякі теорії, зближило інтелігента до народа, дало йому око й ухо для того, аби бачив народні потреби і чув його змагання й ідеали.

Се був момент многоважний. Історична еволюція українського народу зложила ся так, що всяка иньша інтелігенція мусіла сецесійонувати і далі від тих народніх мас, позбавлених державних, культурних, національних традицій, і тільки така могла-б зістати ся при ній, котра-б стала на сім простонароднім ґрунті, всею душею і чутєм, всіми гадками і помислами віддала ся сій народній масі і пішла-б з нею разом, не відріжняючись, не розлучаючись від неї, маючи завсіди на оці її інтереси й потреби і на них будуючи пляни дальшого розвою й поступу свого народа. В тім полягає незмірна вага нашого національного відродження, що воно сотворило таку нову українську інтелігенцію і тим забезпечило дальший розвій нашого народа в одинокім можливім, історично визначенім йому напрямі. А на сю сторону нашого відродження мала великий, неоцінений вплив наша нова література, наскрізь перейнята — не скажу: співчутєм тільки, а почутєм тотожності, повної солідарности з народньою масою. З сього погляду Наталка Котляревського, повісти Квітки, поезії Шевченка мали далеко більший вплив і значінне для нашої суспільности, як романтичні ідеї народности або теорії суспільної справедливості: сі теорії заціплялись вже на готовім ґрунті тої простонародности, що лежала в основі нашого нового письменства, була його альфою й омеґою.

Се надає нашому літературному відродженню таку многоважну цінність з становища всієї історичної еволюції українсько-руського народу, се робить наше літературне сьвято сьвятом народнім, історичним.

Першому в ряді репрезентантів нашої нової літератури належить ся перша честь на її ювілею. В своїй дальшій діяльності він виступає перед нами сьвідомим патріотом, репрезентантом тих прикмет, котрими визначаєть ся і далі наше письменство; але і перша його проба, хоч як може несьвідома, силою свого таланту зробила свій вплив і підняла престиж українського народнього слова; троянська ватага Енея записала ся на віки в історії нашої культури.

Поруч великого імени автора має право на нашу память сьогодні маленьке імя накладчика; безкористній жертві українського мецената ми завдячуємо не тільки сей рік, сю хронологічну дату, а й появу взагалі сеї першої української народньої книжки — се Максим Парпура.

За першим своїм репрезентантом виступають ряди українсько-руських письменників в Україні - Руси російської й австрійської, що розвинули заложені початки і серед всяких трудностей і перешкод піднесли наше письменство до теперішнього рівеня. Сим — мертвим і живим, більшим і меншим робітникам і подвижникам нашого слова чолом на сьогоднішнім сьвяті!

Їх заслуга велика в історії нашого національного відродження. Але поруч літературних діячів працювали для нього лави робітників на иньших полях, невидно і невідомо, потай миру, вірні своїй совісти й національному обовязку. Не забудьмо й їх на сьогоднішнім сьвяті!

